

DINIY MANBALARDA “PARANORMAL EPIZODLAR” TAKOMILI

(N.RABG‘UZIYNING “QISSASI RABG‘UZIY” VA
A.NAVOIYNING “TARIXI ANBIYO VA HUKAMO”
ASARLARI MISOLIDA)

*Saydazimova Sanobar, Alisher Navoiy nomidagi o‘zbek tili va
adabiyoti universiteti tayanch doktoranti*

ЭВОЛЮЦИЯ “ПАРАНОРМАЛЬНЫХ
ЭПИЗОДОВ” В РЕЛИГИОЗНЫХ ИСТОЧНИКАХ
(НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Н.РАБГУЗИ
“КИССАСИ РАБГУЗИ” И А.НАВОИ “ТАРИХИ АНБИЁ
ВА ХУКАМО”)

*Сайдазимова Санобар, докторант Ташкентского
государственного университета узбекского языка и
литературы имени Алишера Навои*

THE EVOLUTION OF “PARANORMAL
EPISODES” IN RELIGIOUS SOURCES
(AS EXEMPLIFIED IN N.RABGHUZI’S “QISSASI
RABG‘UZIY” AND A.NAVOI’S “TARIXI ANBIYO VA
HUKAMO”)

*Sanobar Saydazimova, doctoral student Alisher Navoiy Tashkent
State University of Uzbek Language and Literature*

<https://orcid.org/0009-0002-7013-3186>

e-mail:

saidazimova2595@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq adabiyotida “paranormal epizodlar”ning diniy-mifologik ildizlari va ularning poetik takomili, genezisi o‘rganiladi. Qur’oni karim va diniy manbalar asosida iblis, jin va shayton obrazlarining adabiyotdagi funksiyasi N.Rabg‘uziyning “Qissasi Rabg‘uziy” va A.Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asarlari misolida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: paranormal, stigma, tabu, epizod, genesis, poetika, samum, ilk syujet, konflikt.

Abstract: This article explores the religious and mythological roots of “paranormal episodes” in Eastern literature, as well as their poetic evolution and genesis. Based on the Quran and religious sources, the function of the images of Iblis, jinn, and shaytan in literature is analyzed through the examples of N. Rabghuzi’s “Qissasi Rabg‘uziy” and A. Navoi’s “Tarixi anbiyo va hukamo”.

Key words: paranormal, stigma, taboo, episode, genesis, poetics, samum.

Аннотация: В данной статье изучаются религиозно-мифологические корни “паранормальных эпизодов” в восточной литературе, а также их поэтическое совершенствование и генезис. На основе Корана и религиозных источников анализируется функция образов Иблиса, джиннов и шайтана в литературе на примере произведений Н.Рабгузи “Кисаси Рабгузи” и А.Навои “Тарихи анбиё ва хукамо”.

Ключевые слова: паранормал, стигма, табу, эпизод, генезис, поэтика, самум.

KIRISH. Sharq adabiyoti islom ma'naviy muhitida shakllangan, islom dinining muqaddas manbalaridan ulgi olgan va oziqlangan adabiyot sanaladi. Adabiy tur va janrlar, adabiy shakllar ilohiy manbalardan ilhomlangan bo'lib, ular o'ziga xos sharqona mezonlar asosida takomillashgan. Adabiyotshunos A'zamxon Qozixov'ja aytganlaridek: "Inson badiiy tafakkuri ilohiy manbadan oziqlanadi. Agar ilohiy manbadan uzilsa, u tubanlashib, eng quyi qatlamlarda ish olib borishga majbur, nafsoniy sifatlarni oqlash bilan ovora bo'ladi"[1;163-bet]. Shu jihatdan poetik tafakkurning muhim komponenti hisoblangan "paranormal epizodlar"ni diniy manbalar asosida tahlil etishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ydik.

MUHOKAMA. Islom dinining muqaddas kitobi Qur'oni karimda iblis, jin, shayton haqida oyat va suralar kelgan. Ilohiy manbaga ko'ra "iblis" so'zi rahm-shafqatdan yiroq bo'lgan, o'z kibri ortidan tavqi lan'atga uchragan yaratilgan sifatida ko'rsatilib, 19 marotaba Iblis nomi bilan aytib o'tiladi. Shundan 9 tasi Odam alayhissalomning yaratilishi, iblisning Odam a.s ga sajda qilinishi haqidagi voqealarda va boshqa holatlarda, shuningdek, shayton nomi bilan ham 107 marotaba tilga olingan. Jumladan, "Hijr" surasi 26-27-oyatlarida Oloh taolo shunday marhamat qiladi: "Batahqiq, Biz insonni quruq loydan, o'zgartirilgan qora balchiqdan yaratdik. Va jinlarni bundan oldin samum olovidan yaratdik". Jinlardan murod ularning asli – iblisdir. Odam alayhissalom insonlarning asli bo'lgani kabi, Iblis alayhi la'na ham jin va shaytonlarning aslidir"[2;293-bet].

Muqaddas manbadan ko'rinadiki, iblis olovdan yaratilgan, shayton va jinlarning ham ayni o'zidir. Odam alayhissalom va Momo Havvoning jannatdan quvilishiga sabab bo'lgan, insoniyatni chin e'tiqodidan adashtiradigan va ilk uchlik obraz (Odam Ato - Momo Havvo - Iblis)ni shakllantirgan iblis - "paranormal epizod"ning ilk asosi, genezisi sanaladi. Ilohiy manbada keltirilgan "ilk syujet" – "Odam alayhissalom tarixi (yaratilishi, Yerga tushirilishi, Momo Havvoga muhabbati, ilk uchrashuv, hijron, visol, farzandlar va Yerdagi faoliyat)ni insoniyat hayotining dastlabki va boshlang'ich sujeti deb oladigan bo'lsak, shuning o'zidayoq son-sanoqsiz konfliktlar (Odam va shayton, Havvo va shayton, Qobil-Hobil va shayton

singari) ro'y berganiga amin bo'lamiz"[3;51-bet] va ular orasidagi konfliktlar hanuzgacha adabiyotning eng muhim va ko'p murojaat qilinadigan mavzularidan biri bo'lib kelgan. Shu o'rinda "paranormal epizodlar"ning ilmiy atama sifatidagi izohiga to'xtalishni lozim deb bildik.

"Paranormal epizod" – badiiy asarlarda qo'llangan uchinchi olam bilan bog'liq bo'lgan noodatiy va xayoliy obrazlar, an'anaviy bo'lib kelgan voqelikning buzilishi, tutash olamda sodir bo'ladigan hodisa va jarayonlardir. O'zbek xalq og'zaki ijodi, mifologiya, ilohiy haqiqatlar, maishiy turmush tarzida doimo duch kelinadigan g'ayritabiiy voqealar, sirli karomatlar, mavhum hodisotlar, shuningdek, **Xizr (a.s) jin, ajina, iblis, shayton, oziqchi, alvasti, olabo'ji, arvoth, pari, dev, qorabosti, qoraxayol, yuho, yovuz ruhlar** kabi tashqi olam kuchlari azal-azaldan badiiy adabiyotga ko'chgan. Shu nuqtayi nazardan, badiiy asarlardagi noodatiy sujet va voqealar, g'ayritabiiy karomatlar hamda demonologik personajlar bilan bog'liq hodisalarni umumlashtirib "paranormal epizod" istilohini ilk bora qo'llaymiz, poetik takomilini "Qissasi Rabg'uziy" va "Tarixi anbiyo va hukamo" asarlari misolida tahlilga tortamiz.

Nosuruddin Burxonuddin o'g'li Rabg'uziyning "Qissasi Rabg'uziy" asari Qur'oni karim asosida yaratilgan va Qur'on oyatlaridan unumli foydalanilgan asar sanaladi. Ushbu asarda olam, turli mavjudotlar, ins-u jins, shayton, jin, dev, parilarning yaratilishi haqida ma'lumotlar berib o'tiladi. Ushbu asarda "paranormal epizodlar" bilan bog'liq voqeliklar, sujetlar, obrazlar va shaytonning turli nomlari – **Azozil, iblis, shaytoni la'in, shaytoni mal'un** nomi ostida uchraydi. Asarda iblis ilk marta Odam a.s yaratilishi va unga sajda qilmaganligi voqeasida keltiriladi. "Eslagin, ey Muhammad, ul vaqtiki Parvardigor farishtalarga dedi: Sajda qilinglar Odamga! Bas sajda qildilar hammalari, ammo iblis sajda qilmadi. Bu iblis Azozil edi"[4;9-bet]. Barcha farishtalar Odam a.s ga sajda qilganida, iblis sajda qilmaydi. Farishtalar iblisni "...dev suratli, badshakl, yuzi qora, ko'zi chag'ir, tavqi la'nat bo'ynida, g'ul qo'lida, zanjir oyog'ida bir maxluqni"[5;17-bet] ko'radilar. Rabg'uziy iblisning shakkokligi ortidan manmanlik va kibrini, tashqi ko'rinishini esa ichki dunyosiga hamohang tarzda tasvirlaydi. Yaratganning amriga qarshi bosh

ko'targan iblis to qiyomatga qadar tavqi la'natga uchraydi. Iblis o'sha zamonlardan beri odam bolasini gunoh yo'lga boshlash, to'g'ri yo'ldan adashtirish, vasvasa va qutquga solish missiyasini bajaradi va missiya badiiy adabiyotda turli ko'rinishlarda aks etadi.

Rabg'uziy asarida shayton va iblisni turfa xil *“bir pokiza kishi”, “qari kishi”, “chiroyli yigit”, “tabib xotin”* qiyofasida tasvirlaydi. Jumladan, “Ibrohim alayhissalom va Namrud alayhil-la'na qissasi”da shayton *bir pokiza kishi* qiyofasida kelib kofirlarga palaxmondan tosh otishni o'rgatadi. “Qissai Zabihi Ismoil alayhissalom” qissasida Ibrohim alayhissalom Ismoil alayhissalomni qurbonlik uchun olib borganida Iblis *bir odam* qiyofasida kelib Ismoil alayhissalomga otasi uni qurbonlik qilmoqchi ekanligini aytadi, ammo Ismoil alayhissalom iblisning qutqusiga parvo qilmaydi. Shunda Ismoil alayhissalom otasiga *“Bir odam kelib meni afsusga solmoqchi bo'lar: -Ul shaytondur, tosh otgin, ketsin! – dedi otalari”*[4].

“Lut alayhissalom qissasi” da ham iblis *chiroyli, yosh yigit, o'g'ri, kampir* qiyofasiga kirib, ularni to'g'ri yo'ldan adashtirib, fahsh ishlarni qilishga undaydi. Asarda keltirilishicha, bir yili qish qattiq kelib, odamlar oziq-ovqat izlab boshqa joyga keta boshlaydi. Urdunliklar odamlarga qaytib ketishlarini aytadi, ammo ular qaytmaydilar. Shunda iblis Xasxos degan devni olib kelib Zevolning og'ziga kiritib qo'yadi. Zevol odamlarni fahsh ish qilishga undaydi. Urdunliklar Zevolning yonidan chiqib, kelgindilarni izlay boshladi. Iblis yosh yigit qiyofasiga kirib, Bohil degan yigitning oldidan chiqadi. Iblisning qo'lidagi tutib, uy ichiga olib kirdi va fohisha ishi bilan shug'ullandi. Iblisning hiylanayrang bilan Olloh la'natlagan Lut qavmi paydo bo'ladi. Bundan keyin iblis *“...o'g'ri* suratida bir odamning bog'iga o'g'rilikka tushadi. Uchinchi gal kirganida esa qo'rqitmoqchi bo'lib, u bilan fohisha ish qiladi”. Bu fahsh ishlar ularga yoqib qoladi va hammalari yo'ldan ozib ketadi. “Kunlardan birida Iblis *nuroni kampir* qiyofasida xotinlar huzuriga keladi. Sizlarga bir gapni o'rgatayinmi?– deya Iblis ularga hiyla o'rgatdi. Bir yog'ochni olib, erkaklarning andami kabi yo'ndi, silliqldi va beliga bog'lab, xuddi erkaklar kabi ayollarga yotar bo'ldi”[4;124-bet]. Ko'rinadiki, iblis insonlarni e'tiqodidan adashtirgan, vasvasaga soladigan obraz sifatida “Qissasi Rabg'uziyda” insonlar qiyofasida tasvirlangan.

Hazrat Alisher Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida Barsisoy Obid va shayton haqida rivoyat keltiriladi. U yetmish yil davomida tinmay ibodat qildi, xalq unga ixlos qo'ydi. Shayton solih odam qiyofasida kelib, u bilan ibodat qila boshladi va ishonchiga kirdi. Keyin unga bir ism o'rgatib, bemorlarni davolash imkoniyatini berdi. Bu orqali Barsisoy yanada mashhur bo'ldi. Shayton uni vasvasaga solib, podshohning qiziga fahsh ish qilishga undadi. Keyin gunohini yashirish uchun qizni o'ldirishga ko'ndirdi. Jinoyati oshkor bo'lib, o'limga hukm qilinganda, shayton uni qutqarish evaziga sajda qilishni talab qildi. Barsisoy sajda qildi, ammo shayton uni tashlab ketdi. Natijada, Barsisoy qatl etilib, la'natlangan holda halok bo'ldi. Hazrat Navoiy bu voqealarga nisbatan shunday deydi:

“Bo'lma mag'rur ko'h yoki aso,

Ko'rki, ne ishga qoldi Barsiso”[6;184-betlar].

“Tarixi anbiyo va hukamo” asarida keltirilgan ushbu rivoyatda shayton insonni chin e'tiqodidan adashtirish, vasvasaga solish, hattoki, ibodatlar bilan obidlik maqomidagi kishini ham yo'ldan ozdirgani uning “ilk sujet” voqealaridagi missiyasini eslatadi. Barsisoy obid haqidagi ushbu rivoyat rus adabiyotining mashhur adibi L.Tolstoyning “Avliyo Sergiy” qissasida yangicha talqinda namoyon bo'lgan. Xususan, shayton obrazi jahon adabiyotida Gyotening “Faust” asarida Mefistofel, M.Bulgakovning “Usta va Margarita” romanida Volland nomi bilan uchraydi. O'zbek adabiyotida A.Fitratning “Shaytonning tangriga isyoni”, A.Avloniyning “Biz va siz” dramalarida, Sh.Bo'tayevning “Shox” romanida Janob Ximer nomi bilan va N.Eshonqulning “Tun panjaralari” qissasida, N.R.Muhammadning “Shaytoni Buzurg” hikoyasida markaziy timsollardan biri sanaladi.

XULOSA. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, “paranormal epizodlar”ning bir qismi bo'lgan Sharq manbalaridagi shayton obrazi va u bilan bog'liq bo'lgan diniy motivlar genezisi islom dinining muqaddas manbasi Qur'oni karimdagi jin, iblis, shayton haqidagi oyat va suralardir, degan xulosaga kelish mumkin. “Qissasi Rabg'uziy” va “Tarixi anbiyo va hukamo” asarlaridagi shayton obrazining badiiy takomili yuqoridagi fikrlarimizni dalillaydi. V.Gyotening “Faust” asaridagi shayton obrazi (Mefistofel) va M.Bulgakovning “Usta va Margarita” romanidagi shayton (Volland) obrazi orasida genetik aloqa borligi ilmiy isbotlangan va

uning genezisi asar mualliflarning e'tiqodiy qarashlari va o'sha xalqning diniy manbalaridan, folkloridan, milliy adabiyotidan izlash lozim. Qolaversa, Sharq va G'arb adabiyoti doimo bir-birini to'ldiradigan, biri ikkinchisidan oziqlanadigan, sujet va motivlar bir-birida takrorlanadigan adabiyot sanaladi. Shu jihatdan kelgusida zamonaviy o'zbek nasrida qo'llanilayotgan "paranormal epizodlar" haqida qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Қозихўжа А. Гар ортуқ сўз дедим... / Тўпловчи, масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи: ф.ф.д., профессор У.Жўракулов. – Тошкент: Nurafshon business, 2021. – Б. 163.
2. Шайх Муҳаммад Юсуф Муҳаммад Содик. Тафсири Ҳилол. 3-жуз Тошкент -2008. 293-бет.
3. Узоқ Жўракулов. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп (Илмий-назарий тадқиқотлар, адабий-танқидий мақолалар). Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент – 2015 51-бет.
4. Nosiruddin Burhonuddin Rabg'uziy. Qissasi Rabg'uziy. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent – 2022 9-bet.
5. Рабғузӣй. Қиссаси Рабғузӣй.-Тошкент: Ёшлик нашриёти, 2018.-Б.16-17.
6. Навоӣй А. Тарихи анбиё ва ҳукамо. МАТ. XX жилдлик. XVI жилд. – Т.: Фан, 2000. – Б.183-184.

